

ня прокурора щодо виявлення порушень закону, які він нині має при здійсненні загального нагляду (ст. 20 Закону України «Про прокуратуру»). Як правило, прокурор звертається до суду тоді, коли інші засоби прокурорського реагування виявилися недостатньо ефективними для розв'язання екологічного конфлікту. Слід підтримати думку М. Косюти щодо такого акту прокурорського реагування, як пропозиція прокурора усунути порушення закону в досудовому порядку, і якщо порушення в наступному не буде за вимогою прокурора усунуте, тоді йому слід звернутися до суду¹.

Подальший розвиток представницьких функцій прокуратури в сфері охорони довкілля вбачається в істотному розширенні практики вчинення прокурорами позовів про відшкодування шкоди, заподіяної громадянину або державі незаконними діями в екологічній сфері. Особливо важливими є позови в інтересах невизначеного кола осіб. Такі позови прокурора мають велике соціальне значення і, як правило, вимагають серйозного обґрунтування, попередніх перевірок і досліджень. Є потреба й у їх більш ефективному правовому забезпеченні як в законодавстві про прокуратуру, так і в цивільному процесуальному праві.

Надійшла до редколегії 05.07.98

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

*І. ДАНЬШИН, чл.-кор. АПрН України,
О. ЛИСОДЕД, НЮА України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Людина як продукт і суб'єкт суспільних відносин виявляє свої взаємостосунки з навколишньою дійсністю через поведінку, опосередковану її зовнішньою (рушійною) і внутрішньою (психічною) активністю. Поведінка як система дій складається із вчинків і проступків. Якщо проступок не відповідає загальноприйнятим соціальним нормам і являє собою суспільно небезпечне, протиправне, винне і кримінально каране діяння, яке вчиняється під контролем свідомості і волі, він (проступок) визнається злочином².

¹ Див.: Косюта М. Правове регулювання представницької функції прокуратури // Право України. 1997. № 12. С. 53.

² Див.: Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии. М., 1996. С. 65.

Слідчо-судова практика свідчить про чимале поширення випадків учинення однією і тією ж особою множинності злочинів. За вибірковими даними, кожний другий засуджений або притягувався до кримінальної відповідальності раніше; або вчинив декілька злочинів перш ніж опинитись на лаві підсудних. Це результат кримінальної зараженості окремих верств населення. Наслідки подібних обставин полягають у тому, що суспільству і державі заподіюється дуже велика матеріальна, фізична і моральна шкода.

Множинність злочинів виявляється в таких формах, як повторність, неодноразовість і систематичність злочинів, учинення злочинів у вигляді промислу, реальна сукупність та рецидив злочинів. Множинність злочинів — самостійний, місткий і складний кримінально-правовий інститут. За своїм змістом він являє собою низку норм кримінального права, які регламентують умови, межі і порядок відповідальності при вчиненні особою двох і більше злочинів¹.

Одночасно слід відзначити, що множинність злочинів — явище соціальне, яке становить значний інтерес для кримінологічної науки. Зокрема, йдеться про правомірність і межі використання поняття «злочинна діяльність винної особи». Бо, як нам здається, багато випадків учинення особою декількох злочинів не завжди можна розкрити, користуючись терміном «поведінка». Більш доречним тут буде термін «діяльність».

Наукова література не страждає відсутністю визначення поняття «діяльність». Загальним визначенням діяльності займається філософія; діяльністний підхід до розуміння сутності людини розробляється в психології. Це поняття в теперішній час розуміється в декількох значеннях: 1) як сукупність результатів і наслідків — продуктів, досягнень, виробів (стосовно виробництва); 2) як процес подолання труднощів як вирішення проблем і завдань, як засіб їх вирішення, тобто як праця в істинному значенні цього слова; 3) як процес самозміни людини в ході зміни обставин свого життя (це — самодіяльність); 4) діяльність як така поза її результативністю, як спосіб ставлення до умов свого життя, як вчинок (тут діяльність — це практика)². В зв'язку з цим різними авторами (Л. Буева, М. Дьомін, М. Каган, Е. Маркарян, Ю. Плетников, В. Шадриков, Е. Юдін та ін.) пропонуються і різні визначення діяльності. Незважаючи на відмінні підходи до ви-

¹ Див.: Малков В. П. Совокупность преступлений. Казань, 1974. С. 6—45.

² Див.: Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии/Психология человека: Введение в психологию субъективности. М., 1995. С. 125.

значення, в них є багато спільного. По-перше, визнається, що діяльність — це певна активність людини. По-друге, активність виникає у зв'язку з усвідомленням мети, тобто активність спрямована на досягнення поставленої мети. По-третє, діяльність спрямована на задоволення потреб людини, у зв'язку з чим перебудовується, змінюється об'єктивна дійсність. Л. Буєва відзначає, що діяльність породжує нову реальність¹.

Звичайно, за своїм змістом поняття діяльності часто збігається з поняттям поведінки, хоча між ними існує і відмінність. Поведінка не завжди буває цілеспрямованою; діяльність же завжди є цілеспрямованою, активною, націленою на отримання певного результату. Поведінка може бути спонтанною, діяльність же завжди організована; поведінка може бути хаотичною, діяльність же систематична². Діяльність включає як зовнішні вчинки, так і внутрішні психічні процеси; поведінка відображає зовнішні (активні і пасивні) прояви³. В залежності від особи людини поведінка і діяльність можуть співвідноситися як перехресні поняття, тобто частково збігатися за обсягом, виступати як дві сторони єдиної активності людини.

Основними характеристиками людської діяльності є мотив, мета, структура і засоби. Після виникнення мотиву, постановки мети людина аналізує дійсність, в якій вона діятиме, обирає способи і засоби досягнення мети, намічає послідовність своїх майбутніх дій. Створюється в загальних рисах схема діяльності, обмірковуються порядок дій і можливі наслідки. Взагалі суб'єктивність діяльності знаходить своє вираження і в обумовленості психічного образу минулим досвідом, і в потребах, і в емоціях, мотивах, цілях тощо⁴.

Діяльність людини має певну структуру. Звичайно виділяють дії і операції як основні складові діяльності. Дією називають частину діяльності, яка має самостійну, усвідомлену мету; операцією іменують спосіб здійснення дії, яка виконується за допомогою різних рухів і прийомів⁵. Послідовність дій залежить від різних обставин суб'єктивного і об'єктивного характеру, але діяльністю вони стають тільки в тому випадку, якщо підпорядковані загальній меті і спільному мотиву. Якщо в якості дій особа обирає ті, які заборонені кримінальним законом, й їх вчинення охоплюється раніше пос-

¹ Див.: Буєва Л. П. Человек: деятельность и общество. М., 1978. С. 104.

² Див.: Немов Р. С. Психология: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. М., 1997. С. 149.

³ Див.: Деллин М. В. Природа деятельности. М., 1984. С. 21.

⁴ Див.: Краткий психологический словарь/Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М., 1985. С. 85—86.

⁵ Див.: Немов Р. С. Вказ. праця. С. 150.

тавленою метою, то, вважаємо, можна говорити про злочинну діяльність особи. Тобто, при розгляді злочинної діяльності слід виходити з суб'єкта діяльності, цілей, поставлених ним, та способів їх задоволення.

В літературі наводяться різні класифікації форм людської діяльності, але, справедливо відзначалось (А. Зелінський та ін.), жодна з них не нагадує злочинну діяльність. Треба підкреслити, що теорія діяльності активно розроблялась в 70-х — на початку 80-х років, коли декларувалися зниження злочинності й її ліквідація у найближчому майбутньому, а розробки наук гуманітарного профілю були спрямовані на формування нового типу людини — радянської людини як суспільно активної особи, яка б поєднувала в собі духовне багатство і чистоту. Тому, звичайно, злочинній діяльності не знайшлося місця серед форм людської діяльності. Проте це не означає, що її не існувало. Та й запропоновані класифікації не претендували на повноту висвітлення питання; усередині кожної з них можна було провести (деякими авторами це і робилось) додатковий поділ або ж обрати іншу підставу класифікації. Так, наприклад, Б. Вороновичем і Ю. Плетниковим в залежності від суб'єктів діяльності у співвідношенні з об'єктивно існуючими системами цінностей виділялись позитивна і негативна, або антисуспільна діяльність, законна і незаконна, моральна і аморальна діяльність¹.

КК України містить лише одну статтю, де говориться про злочинну діяльність. Це ст. 208, яка встановлює відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, де поняття такої діяльності не розкривається. Теорія ж кримінального права користується поняттям «діяння», яке охоплює всі види суспільно небезпечної активності та іменується в кримінальному законі злочином.

Кримінологія ж в основному розглядає злочинну поведінку. Злочин як соціальне явище набагато складніший, ніж його абстрактне вираження в законі. Тому кримінологія від юридико-догматичних уявлень про злочини, які містяться в статтях кримінального закону, переходить до вивчення реальної дійсності. При цьому досліджуються психосоціологічна сутність мотивації і цілей, соціальна обумовленість, детермінація і наслідки, тобто розвиток злочину в часі і просторі, що звичайно називають механізмом злочинної поведінки².

Але в зв'язку з тим, що об'єктивно існують певні категорії осіб, котрі здійснюють злочини постійно, в кримінології склав-

¹ Див.: Воронович Б. А., Плетников Ю. К. Категория деятельности в историческом материализме. М., 1975. С. 13.

² Див.: Данышин И. Н. Введение в криминологическую науку. Х., 1998. С. 13—14.

ся підхід до розуміння їхньої поведінки як злочинної діяльності, яка являє собою сукупність дій, об'єднаних спільністю мотивів та цілей і заборонених кримінальним законом¹. З цього приводу А. Долгова підкреслює, що термін «злочинна діяльність» на відміну від «злочинної поведінки» відображає не тільки наявність системи певних злочинних дій, а й цілеспрямований пошук особою соціальних позицій, умов для реалізації злочинних задумів, розвиток в процесі самовиховання якостей, важливих саме для злочинної діяльності².

Враховуючи викладене, термін «злочинна діяльність» цілком обгрунтований і доречний при кримінологічній характеристиці професійної і організованої злочинності, окремих випадків бандитизму (ст. 69 КК), контрабанди (ст.ст. 70, 71¹ КК), злочинів, пов'язаних з наркотиками (ст.ст. 229¹, 229¹² КК).

Виникає запитання: чи потрібно в кримінальному законі визначати поняття злочинної діяльності? Окремі автори, наприклад, пропонують доповнити проект нового КК самостійною статтею «Організована злочинна діяльність» наступного змісту: «Створення стійкого формування у складі трьох і більше осіб для систематичного вчинення тяжких злочинів з метою одержання прибутків від їх вчинення, або з метою встановлення шляхом погроз чи насильства прямого або непрямого контролю за економічною діяльністю підприємств усіх форм власності, а також за діяльністю державних установ і організацій і одержання внаслідок цього незаконного прибутку, а так само участь у такому формуванні або у вчинюваному ним злочині»³.

Вважаємо, що таке чи інші визначення організованої злочинної діяльності, що зустрічаються в літературі, мають описувальний характер і відповідають лише потребам кримінологічної науки. Але на їх основі можна сконструювати і кримінально-правову дефініцію, ядром якої повинна стати правова характеристика організованого злочинного угруповання. Бо організоване злочинне угруповання (спільнота) — це одна із форм співучасті. Тому КК питання відповідальності за організовану злочинну діяльність повинен будувати в межах інституту співучасті, в межах обставин, що обтяжують відповідальність (Загальна частина), а також згідно з кваліфі-

¹ Див.: Зелінський А. Ф., Коржанський М. Й. Корислива злочинна діяльність. К., 1998, С. 13; Чуфановський Ю. В. Юридическая психология. М., 1997. С. 181.

² Див.: Криминология/Под ред. А. И. Долговой. М., 1997. С. 288.

³ Див.: Всеволодов В. Н. Индивидуальная криминологическая профилактика в отношении организованных преступных групп: Дис. ...канд. юрид. наук. К., 1998. С. 208—209.

кованими обставинами, які визначатимуться в конкретних складах злочинів (Особлива частина).

Немає потреби визначати в кримінальному законі і поняття професійної злочинної діяльності, бо, по-перше, не можна перетворювати КК в збірник численних соціопсихологічних визначень, які примикають тим чи іншим чином до підстав кримінальної відповідальності; по-друге, відповідальність за професійну злочинну діяльність може з успіхом детально регламентуватися за допомогою норм, які складають інститут множинності злочинів. Про це свідчить в певній мірі й історія кримінального законодавства.

Ще Кримінальне Уложення 1903 р. знало особливий, суворіше караний вид сукупності злочинів за наявності звички до злочину або перетворення його в промисел. Так, відповідно до ст. 64 Уложення покарання при сукупності злочинів могло бути посилене, якщо два або більше тотожних або однорідних злочинів вчинені за звичкою до злочинної діяльності або внаслідок перетворення діяльності в промисел. Перший КК УРСР рекомендував суду враховувати ту обставину, що злочинець є професійним (п. «е» ст. 25 КК). В п. «б» ст. 180 КК йшлося про крадіжки, вчинені особами, для яких вчинення таких злочинів перетворювалось в професію. Низка складів злочинів Особливої частини КК УРСР 1927 р. в якості однієї з ознак, які входили до складу злочину, або ж в якості обставин, обтяжуючих відповідальність, згадували промисел.

Не можна не відзначити, що кримінально-правовий інститут множинності злочинів у чинному КК України не повною мірою відображує реалії сьогодення у цьому плані. Тому в новому КК він повинен бути підданий серйозному доопрацюванню, щоб у ньому знайшло своє всебічне вирішення питання відповідальності за злочинну діяльність

Надійшла до редколегії 12.08.98

В. КОРЖ, доц. ІПК Генпрокуратури України

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Комплексна державно-правова реформа передбачає реформування судової системи, органів прокуратури та інших правоохоронних органів відповідно до Конституції України. Серед завдань державно-правової реформи важливе місце посідає формування нормативно-правової бази, що визначає організацію, функції правоохоронних органів, утвердження режиму законності тощо.